

HITES SÁNDOR

Goethe és az irodalmi önaukcio^{*}

„Man gestehe zu dass es auch ideelle Utilitarier gebe, und es sollte mir sehr zur Freude gereichen wenn ich mich darunter zahlen dürfte.”
(Goethe Thomas Carlyle-nak, 1830. április 13.)

Schiller 1802 májusában azzal a céllal ír levelet Johann Friedrich Cottának, hogy a stuttgarti könyvkiadót felkészítse egy Goethével küszöbön álló találkozásra, melyen arról kívántak egyeztetni, hogy Cotta a következő években Goethe mely műveinek kiadására vállalkozna. Schiller azt a stratégiát javasolja, hogy Cotta menjen bele piaci hasznot nem ígérő kiadványok, például Goethe dédelgetett Cellini önéletrajz-fordításának a megjelentetésébe is, ha ezek mellett ő adhatja ki Goethe tervezett dalgyűjteményét, illetve az egyszer majd csak elkészülő *Faustot*, mivel az utóbbiak nyereségéből fedezhetné az előbbieket veszteségét. Schiller azért gondolta fontosnak mindezt előrebecsíteni, mert szerette volna, ha Goethe megegyezik Cottával (aki saját műveinek s az általa szerkesztett *Die Horen* című folyóiratnak is a kiadója volt). Jelezve, hogy nem vár rá könnyű tárgyalás, Schiller a levél végén összefoglalóan a következőkre figyelmeztet:

Hogy őszinte legyek, Goethével nem lehet jó üzletet kötni, mivel jól ismeri saját értékét és sokra becsüli önmagát, viszont nem veszi figyelembe a könyvkereskedelem boldogulását [das Glück des Buchhandels], amelyről egyébként is csak homályos elképzelése van. Még egyetlen könyvkereskedő sem maradt vele tartós kapcsolatban, mert még egyikkel sem volt megelégedve, s talán ők sem voltak elégedettek vele. A kiadókkal szembeni engedékenység [Liberalität] nem jellemző rá.¹

A találkozó végül mégis sikerrel zárult, mivel a kiadó részéről megvolt az „engedékenység”. Cotta innentől Goethe műveinek házi kiadója, amely szerepre évek óta vágyott, s melynek megszerzéséhez már jó ideje kérte Schiller közbenjárását. (Korábban ezért vállalta Goethe *Propyläen* című, rövid életű és jelentős anyagi veszteséget hozó folyóiratának a megjelentetését is.)

---

^{*} A dolgozat „A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana” Lendület-kutatócsoport kutatási programjának részeként, annak támogatásával készült.

¹ Friedrich Schiller - Johann Friedrich Cottának, 1802. május 18. <https://www.friedrich-schiller-archiv.de/briefe-schillers/an-friedrich-cotta/schiller-an-friedrich-cotta-18-mai-1802/> (Letöltés ideje: 2021. szeptember 10.) (Ahol nincs megadva a fordító neve, ott az idegen nyelvű szöveg saját fordításomban olvasható. – H. S.)

A Goethe és Cotta közt idővel kiépülő bizalomra jellemző, hogy később Goethe maga is megvallja kiadójának, hogy egyáltalán nem érti vállalkozásai „műszaki és kereskedelmi részét”.² Ugyanakkor talán éppen ezzel a bizonytalansággal – a könyvkiadás és az irodalmi piac működéséről való beható ismeretek hiányával – magyarázható, hogy hosszú pályafutása során Goethe előszeretettel választott egyedi utakat (első nyomtatásban megjelent műve, a *Götz von Berlichingen* a saját kiadásában jelent meg), vagy tárgyalt kifejezetten kísérletező módon a kiadóival. A legkülönlegesebb kísérlete minden bizonnyal az volt, amikor árverés révén bocsátotta áruba munkáit. Először *Hermann und Dorothea* (1797) című kiseposza, aztán pedig művei életében megjelent utolsó összkiadása, a negyven kötetes *Vollständige Ausgabe letzter Hand* (1827–1830) esetében licitáltatott a kiadás jogára.

A következőkben ezt a két esetet idézem fel: elemzem a bennük követett stratégiákat, illetve megkísérlem ezek alapján általában is jellemezni Goethe „írói gazdálkodását”.

A csodálatos egyezés

Friedrich Vieweg berlini könyvkereskedő 1796 késő őszén keresi meg Goethét (nem közvetlenül, hanem a weimari gimnáziumigazgató és amatőr régiségbúvár, Karl August Böttiger közvetítésével), hogy kéziratot kérjen tőle 1798-as almanachjába. Goethe 1797 januárjában válaszol, felajánlva *Hermann und Dorothea* című (akkor még el sem készült) kiseposzá, amelyről csak annyit árul el, hogy kétezer hexameterből áll majd. A honoráriumra nézve pedig a következő körmönfont ajánlatot teszi:

[K]üldök Böttiger úrnak egy lezárt borítékot, amely tartalmazza a követelésemet, és várom Vieweg úr ajánlatát a munkámért. Ha ez alacsonyabb, mint az én követelése [geringer als meine Forderung], akkor a lezárt borítékot felbontatlanul visszaveszem, és a tárgyalás véget ért, ha viszont magasabb [höher], akkor nem követelek többet, mint ami a felnyitandó borítékban található cédulán áll.³

Goethe tehát sajátos árverés formájában kíván megállapodni, melynek során a szerző bizonyos értelemben maga is licitál a saját kéziratára, s a kiadó akkor nyeri el a kiadás jogát, ha az ő licitje magasabb, mint a szerzőé, ám csupán a szerző licitjében megjelölt összeget kell megfizetnie. Vieweg, késlekedés nélkül, a következőket válaszolja:

² Goethe – Cottának, 1812. március 17. = *Goethes Werke: Weimarer Ausgabe*, IV. Abteilung, Band 22, Weimar, Böhlau, 1887–1912, 298. A tanulmányban a Weimarer Ausgabe (a továbbiakban: WA) interneten elérhető szövegét idézem. <http://www.zeno.org/Literatur/M/Goethe,+Johann+Wolfgang/Briefe> (Letöltés ideje: 2021. szeptember 10.)

³ Goethe – Karl August Böttigernek, 1797. január 16. = WA, IV, Bd. 13, 11.

„1000 tallért ajánlok Önnek és kívánom, hogy ez ne legyen kevesebb, mint az Ön követelése [nicht unter der Forderung seyn]”. Erre Goethe válasza az, hogy „az Ön ajánlata [Anerbieten] pontosan megegyezik azzal, amit Böttiger úr a kezében tart”. A kedvező fejleményt Vieweg így nyugtázza: „a legnagyobb örömmel vettem a hírt, hogy az ajánlatom ilyen szerencsésen megegyezett [so glücklichen Zusammentreffen] Öméltóságod követelésével”⁴

Amilyen különös a Goethe által kiötlött tárgyalási forma, éppannyira furcsa, hogy a két licit pontosan megegyezik. (Az sem magától értetődő, hogy Goethe annak ellenére fogadta el Vieweg ajánlatát, hogy az voltaképpen nem volt magasabb, mint az általa megadott összeg, jóllehet eredetileg ezt kötötte ki.) A csodálatos egyezés hátterében minden bizonnyal a közvetítő indiszkréciója állt. Böttiger ugyanis abban a Viewegnek írott levelében, amelyhez Goethéét csatolta, a következőkről értesítette a kiadót: „A lezárt boríték [...] valóban az irodámban van. Mondja tehát Ön is, mennyit bír és kíván adni. [...] Engedjen meg annyit hozzátennem, amit Göschen, Bertuch, Cotta és Unger által Goethének adott honoráriumokról megtudtam: Ne tegyen ajánlatot 200 frigyesarany [Friedrichs d'or] alatt.”⁵

Kétszáz frigyesarany értéke, mint talán sejthető, éppen ezer tallérnak felelt meg.⁶ Vagyis Böttiger vagy megtudta valamiként, hogy mi áll Goethe cetlijén (nevezetesen, hogy „Für das epische Gedicht *Herrmann und Dorothea* verlange ich Eintausend Thaler in Golde”⁷), vagy nagyon jó megérzései voltak. Ahogy néhány évvel később majd Schiller is igyekszik előkészíteni a terepet, Böttiger itt szintén az üzlet megkötése érdekében szól bele szerző és kiadó egyezkedésébe. Viszont míg Schiller inkább Goethe érdekeit nézte, finoman afelé terelve Cottát, hogy irreálisnak érzett szerzői elvárások mellett is találja meg az együttműködés lehetőségét, addig Böttiger fontoskodása inkább a kiadónak jött jól. Vieweg így ugyanis olyan értesüléshez jutott, ami nagyban befolyásolta az árverés lefolyását, sőt, voltaképpen aláásta Goethe stratégiáját. Mindenesetre e furcsa aukció végén olyan helyzet állt elő, amelyben Goethe pontosan annyit kapott, amennyit eleve akart, Viewegnek pedig nem kellett többet kiadnia, mint amennyi feltétlenül szükséges volt ahhoz, hogy a kiadás lehetőségét elnyerje.⁸

⁴ A Vieweg és Goethe közti üzenetváltást lásd: Siegfried UNSELD, *Goethe und seine Verleger*, Frankfurt am Main, Insel, 1993, 224–226, 690; Manfred TIETZEL, *Goethes Strategien bei der wirtschaftlichen Verwertung seiner Werke*, Börsenblatt für den deutschen Buchhandel, 1999/22, 19–21.

⁵ Idézi UNSELD, *i. m.*, 690.

⁶ A kor bonyolult német pénzügyi rendszeréről és a főbb pénznemek közti átváltási arányokról: Walter Horace BRUFORD, *Germany in the Eighteenth Century: The Social Background of the Literary Revival*, Cambridge, Cambridge University Press, 1935, 329–332.

⁷ Goethe – Böttigernek, 1797. január 16. = WA, IV, Bd. 13, 10.

⁸ Az összeg nem volt csekély, ekkoriban Goethe egyévi államtanácsosi járandósága 1900 tallér. Vö. Jochen KLAUSS, *Genie und Geld: Goethes Finanzen*, Düsseldorf, Artemis & Winkler, 2009, 35.

Az össznémet árverés

Műveinek az „utolsó kéz” által sajtó alá rendezett kiadása (*Ausgabe letzter Hand*) Goethe utolsó éveinek legfontosabb vállalkozása. A szerkesztésben és a szövegrendezésben többen a segítségére voltak, de ő maga felügyelte a munkát. Amellett, hogy e végső összkiadással meg kívánta határozni, hogy életműve milyen formában maradjon fenn az utókor számára (s ezt szánta az eljövendő fordítások alapszövegéül), a vállalkozásban nem mellékesen az utolsó nagy írói bevétel lehetőségét is látta.⁹

A kiadvány jövedelmezősége érdekében Goethe azt is előre ki akarta jární, hogy a kiadás „szövetségi privilégiumot” kapjon, vagyis annak tulajdonjogát a német konföderáció mind a harminckilenc szövetségi államra nézve elismerje, s az engedély nélküli utánnyomást (a kor bevett gyakorlatát) mindenhol hivatalosan megtiltsa. 1825 januárjában nyújtott be folyamodványt, hogy e „számomra oly fontos és a német irodalom egészére nézve is jelentős üzlet” (für mich so wichtige und zugleich für die ganze deutsche Literatur bedeutende Geschäft) részére a Frankfurtban székelő szövetségi gyűlés „határozat által adjon kiváltságot [Privilegium]”, fenyegetve „az utánnyomást [Nachdrucks] [...] elkobzással és egyéb büntetésekkel”.¹⁰ (Goethe már 1808-ban tervezgetett, végül el nem készült „lírai népkönyve”, vagyis német költésztörténeti antológiája kapcsán is gondolt a jogi védelemnek erre a formájára.¹¹) Az államszövetségi védelem kérelmezésekor Goethe a „birodalmi privilégium” korábbi jogintézményére támaszkodott (amely elvben tíz évre biztosította egy-egy kiadvány kizárólagos terjesztési jogát a Német-római Birodalom területén, bár a gyakorlatban nem sokat ért),¹² a szövetségi gyűlésnek viszont nem volt felhatalmazása ilyen kiváltság megadására. Végül Goethének azt sikerült elérnie, hogy az egyes német államok a saját területükre nézve adjanak jogvédelmet az összkiadás számára. (Vagyis nem volt teljesen helytálló az összkiadás köteteinek címlapján szereplő kitétel, miszerint „Unter des durchlauchtigsten deutschen Bundes schützenden Privilegien”, hiszen a privilégiumot voltaképp nem a német szövetség adta.) Ahogy a könyvkiadókkal folytatott tárgyalásaiban, s általában minden kellemetlen ügyben, Goethe itt is közvetítők, pontosabban magasrangú közbenjárók segítségét vette igénybe, köztük magát Metternichét.¹³

⁹ Az „utolsó kéz” kiadás történetéről összefoglalóan: UNSELD, *i. m.*, 479–564; Waltraud HAGEN, *Goethes Werke auf dem Markt des deutschen Buchhandels: Eine Untersuchung über Auflagenhöhe und Absatz der zeitgenössischen Goethe-Ausgaben*, Goethe-Jahrbuch, 1983, 47–58.

¹⁰ Goethe – a német szövetségi gyűlésnek, 1825. január 11. = WA, IV, Bd. 39, p. 84.

¹¹ Vö. Goethe – Friedrich Immanuel Niethammernak, 1808. augusztus 19., ford. TANDORI Dezső = GOETHE, *Antik és modern*, szerk. PÓK Lajos, Bp., Gondolat, 1981, 375.

¹² Vö. Pamela E. SELWYN, *Everyday Life in the German Book Trade: Friedrich Nicolai as Bookseller and Publisher in the Age of Enlightenment 1750–1810*, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 2000, 214–219.

¹³ A privilégium megszerzéséért Karl Ferdinand von Nagler porosz államminiszter és frankfurti szövetségi küldött segítségével folytatott diplomáciai manőverekről lásd UNSELD, *i. m.*, 518–528.

A végső összkiadás ötlete és a tulajdonjogi védelem szándéka tehát együtt született meg.¹⁴ Sőt, Goethe a privilégiumot már akkor kijárta, amikor a vállalkozásnak még nem is volt kiadója. Több évtizedes együttműködésük ellenére ugyanis, részben egy néhány évvel korábbi kínos félreértés miatt, nem feltétlenül Cottát szánta az „utolsó kéz” kiadás megjelentetőjének.¹⁵ Amikor a privilégium híre megjelent a sajtóban, valamint elterjedt, hogy Goethe ezúttal nem ragaszkodik Cottához, özönlöttek a megkeresések. (Goethe még 1825 decemberében is lelkesen ecseteli Eckermannak, hogy mennyire elfoglalt: egymás után futnak be „az udvaroktól műveim kiadásának privilégiumai”, s közben ott van még a „számtalan könyvkiadó ajánlata, ezeket is meg kellett fontolni, fel kellett dolgozni, és válaszolni kellett rájuk”).¹⁶ Az összkiadás körül tehát afféle spontán árverés kerekedett, amelyre végül összesen harminchat licit érkezett. Ezek nagyon széles spektrumban szóródtak, a grazi Greiner 17 ezer tallérjától a Brockhaus testvérek előbb 50, majd, egy újabb licittel, 70 ezer tallérján át a hannoveri Hahn csillagászati, 118 ezer talléros ajánlatáig.¹⁷

Goethe felajánlja a licitálás lehetőségét Cottának is:

A jelentős ajánlatok, amelyeket a lipcsei vásárról kaptam nem engednek késedelmet, ezért arra kérem Önt, hogy szépítgetés nélkül [unbewunden] jelölje meg azt az összeget, amelyet nekem és az enyéimnek az egész írói életem [meines ganzen schriftstellerischen Lebens] végső szerződéseként [Schlußvertrag] megígérhet.¹⁸

¹⁴ Itt csak utalhatok rá, hogy az irodalmi művek szellemi tulajdonjogával kapcsolatban Goethe egyébként szkeptikusan nyilatkozott. Érdekes módon éppen 1825 első hónapjaiban – tehát miközben terjesztési privilégiumért folyamodik – fejtegeti Eckermannak, hogy kiemelve műveiből mindazt, amit másoktól vett át, „nem sok maradna nekem”, illetve, hogy mindegy, hogy egy író „az életből vagy könyvből” merít inspirációt, az számít, hogy „jól használja fel”. Vö. Johann Peter ECKERMANN, *Beszélgetések Goethével*, ford. GYÓRFFY Miklós, Bp., Magyar Helikon, 1973, 171, 126. Művei külföldi fordításai kapcsán (vagyis ahonnan nemzetközi szerzői jog híján amúgy sem számíthatott honoráriumra) szintén megengedő volt. Tasso-drámájának egy tudta nélkül készült francia adaptációjáról szóló 1827-es írásában örvendetesnek találja, ha idegenek „kölcsonöznek tőlünk anélkül, hogy megköszönnek, és felhasználnak minket, anélkül, hogy elismernék” (sie von uns borgten ohne Dank, und uns benutzen ohne Anerkennung), amennyiben ezzel ösztönzik a „világirodalom” kibontakozását: GOETHE, *Le Tasse, drame historique en cinq actes, par M. Alexandre Duval = Sämtliche Werke, Band 22, Ästhetische Schriften 1824–1832, Über Kunst und Altertum V–VI*, hg. Anne BOHNENKAMP, Frankfurt am Main, Deutscher Klassiker, 1999, 356.

¹⁵ Kapcsolatuk akkor vált hűvösebbé, amikor 1823-as karlsbadi fürdőkúrája alkalmával Goethe egy könyvesboltban felfedezi munkáinak egy általa nem ismert ausztriai kiadását. Ahhoz ugyanis, hogy egy korábbi, 1815 és 1819 között húsz kötetben megjelent összkiadásra Cotta Ausztria területén privilégiumot kaphasson, helyi társkiadóra volt szüksége, amint arról idejekorán értesítette is Goethét. E társkiadó viszont, Cottától függetlenül, megjelentetett további hat kötetet olyan írásokból, amelyek a közös kiadásban nem szerepeltek. Goethe ezekbe botlott bele, s nem emlékezővén a Cottával való korábbi egyeztetésre, azt hitte, hogy kiadója kijátszotta őt. Vö. UNSELD, *i. m.*, 474–478.

¹⁶ ECKERMANN, *i. m.*, 176.

¹⁷ Vö. UNSELD, *i. m.*, 538.

¹⁸ Goethe – Cottának, 1825. május 20. = WA, IV, Bd. 39, 194.

Szemben a Vieweggel lefolytatott aukció misztikus játékosságával, Goethe itt nagyon súlyos szavakat használ. Nyomatékosítja, hogy ez lesz élete utolsó írói honorárium, amely nem csupán neki, hanem az „övéinek”, vagyis családjának szól, mintegy végső örökségként. Az árnak továbbá nem is egyetlen művet, vagy művek sorozatát, vagy akár Goethe műveinek az összességét kell ellentételeznie, hanem magát az alkotóélet egészét. Vagyis nem csupán kronológiailag, hanem szinte az egész írói pálya morális-szimbolikus lezárásának az értelmében van szó „végső szerződésről”. Amellett tehát hogy a „lipcsei vásárról” (vagyis, szinekdochéként, a német könyvszakma egészéből) érkezett „jelentős ajánlatok” felemlegetésével Goethe az üzletember versenyszellemére akar hatni, érzelmileg is igyekszik befolyásolni Cottát. (Goethe okkal apellált erre, hiszen korábbi kiadóival szemben Cotta mindig érezte, hogy együttműködésüket többre értékeli pusztán üzleti viszonynál.¹⁹) A Cottának szegezett kérdés nem is első-sorban azt a problémát élezi ki, hogy egy-egy szellemi alkotás értéke miként fejezhető ki pénzben, hanem inkább azt, hogy vajon miként állapítható meg az értéke egy olyan nagyszabású írói életműnek, amely többet képvisel, mint a részeinek összege. Goethe ebben a tekintetben egyszerre hivatkozik a szellem emberének minőségi ítéletére – nem is hiába, hiszen Cotta majd „nemzeti emlékműnek” (National Denkmal) nevezi az „utolsó kéz” kiadást²⁰ – és kéri az üzletember mennyiségi állásfoglalását. Az előbbi elvileg időtlen jellegével szemben az utóbbi pillanatnyi, változékony ítélet, egy könyvkiadó eseti mérlegelését tükrözi arról, hogy aktuális üzleti körülményei és a piac állapotának a fényében mindez pillanatnyilag mennyit ér meg, pontosabban, mennyit ér meg az *ő számára*. Illetve: mennyi az, amennyit „megígérhet” (zusagen), vagyis olyan beszédaktusba foglalható, melynek az illokúciós ereje végső soron feltételes marad.

Goethe közvetítője ezúttal a művészettörténész és műgyűjtő Sulpiz Boiserée. Az ő sürgetésére Cotta (aki ekkor diplomáciai küldetésben Párizsban jár, vagyis nincsenek közvetlen értesülései) is megteszi a maga ajánlatát. (Ebben az ezúttal szintén feltűnő Böttiger is ösztönözhetette, aki azzal a hírrel riadóztatja, hogy „számos könyvkereskedő tett ajánlatot [Goethének]. Udvariasan válaszolt, nem elutasítóan. Nemrég elterjedt a pletyka, hogy Ön 40.000 tallért ajánlott neki.”²¹) Az így felfokozott érzelmi és üzleti helyzetre jellemző, hogy első felindulásában Cotta átveszi az árverés logikáját:

¹⁹ Cotta már 1797 októberében jelzi Schillernek, abban, hogy Goethe kiadója szeretne lenni, az üzleti érdeken kívül más is vezeti („ausser dem Handlungsinteresse noch ein anderes kenne”); egy 1828 februári Goethének szóló levelében pedig – korábbi veszteségeire emlékeztetve – arról ír, hogy viszonyukat többre becsüli, mint azt egy „pénzügyi spekuláns” (als bloße Finanzspeculanten) tenné. Goethe egy korábbi kiadója, Georg Göschen (1752–1828) viszont úgy érvelt, hogy „üzletemberként [als Kaufmann] nem vehe-tem tekintetbe, hogy ezt a könyvet Goethe írta, hogy [megírása] a legmagasabb szellemi erőt [die höchste Geisteskraft] igényelte”. Vö. HAGEN, *i. m.*, 34–35.

²⁰ Vö. UNSELD, *i. m.*, 545.

²¹ Idézi *uo.*, 534.

Legutolsó szerződésünk szerint azonos ajánlat esetén elővásárlási jogom van más kiadókkal szemben. Ennél fogva mondhatnám azt, hogy a legmagasabb ajánlatnál szállok be és azt ajánlom meg én is. De ez nem vallana rám. Ehelyett kijelentem, hogy örömmel fizetek Önnek 10.000 tallérral több honoráriumot, mint a legmagasabb ajánlat [höchste Gebot], amelyet műveinek új kiadására kap.²²

Cotta első ajánlata tehát nyitott összegű, s elvben egycsapásra lezárna minden licitet. Végül azonban nem így egyeznek meg. Cotta higgadtabb, már költség- és haszonbecslést tükröző ajánlata 60 ezer tallerról szól. (Az összeg így is óriási, mai értékén nagyjából egy-másfél millió euró.²³) Ezt Goethe fia, a Schiller-összkiadás forgalmáról keringő hírekre hivatkozva, szeretné 100 ezerre feltornáztatni. Erre válaszul Cotta a 60 ezres alapon túl felajánl még húszezer eladott példány fölött két tallért köteteként. Amire Goethe azzal az ellenajánlattal áll elő, hogy ezt a bónuszt Cotta előre fizesse ki, mégpedig negyvenezer (hipotetikusan) eladott példány után. Cotta legfeljebb arra hajlandó, hogy húszezer példány fölött az előfizetési időszakban kettő helyett három tallért fizessen kötetenként. Emellett azzal is nyomás elé helyezi tárgyalópartnerét, hogy jelzi, akkor sem mond le Goethe egyes műveinek a birtokában lévő örökjogáról (unbedingt erworbene Eigentumsrecht), ha esetleg nem vele valósul meg az utolsó összkiadás, mivel (s itt saját érzelmi érveit fordítja Goethe ellen) ez meg az ő családjának volna túlságosan nagy áldozat.²⁴ Végül Goethe beadja a derekát és 1826 elején egyetlen sorból álló levélkében utasítja Boisserée-t, hogy közvetítse Cottának a beleegyezését: „Euer Wort sey ja! ja! also ja! und Amen!”²⁵ („Mondjátok, hogy igen! igen! tehát igen! és Ámen!”)

Árverés-típusok és Goethe aukciói

Az aukciók a játékelméleti stratégia-elemzés kedvelt területei. A közgazdász William Vickrey 1961-es klasszikus cikke négy típusukat különbözteti meg: az 1) emelkedő licitű (angol) árverés az eladó számára még elfogadható legalacsonyabb kikiáltási árral indul, s arra érkeznek az egyre magasabb licitek; az 2) ereszkedő licitű (holland) árverés magas kikiáltási árral indul, amelyet a kikiáltó addig csökkent, amíg az adott áron nem érkezik ajánlat; a 3) zárt licites (*sealed-bid*) árverés során mindenki egyetlen ajánlatot tesz, a többiekét nem ismerve, s a legmagasabb összegű licit nyer; a negyedik típus pedig (az utóbb Vickrey-aukció néven elhíresült) ún. *second-price* zárt

²² Uo.

²³ Egy 1999-es becslés szól 1,8–3 millió német márkáról (vö. TIETZEL, *i. m.*, 26.), ezt váltottam át euróra.

²⁴ Idézi HAGEN, *i. m.*, 38.

²⁵ Goethe – Sulpiz Boisserée-nek, 1826. január 30. = WA, IV, Bd. 40, 272. (A Goethe és Cotta közti 1825-ös üzenetváltásról összefoglalóan, illetve a szerződéskötés további részleteiről lásd UNSELD, *i. m.*, 540–564; HAGEN, *i. m.*, 51–53.)

licités árverés, amikor a licitárgyat az kapja, aki a legmagasabb ajánlatot tette, de csak a második legmagasabb ajánlat összegét kell megfizetnie.²⁶ Elemzésében Vickrey-t az érdekelte, hogy miként lehetne hatékonyabbá tenni az állami források árveréses elosztását, például a közbeszerzési tendereket. S miközben levezette, hogy a 2-es és a 3-as esetben a licitáló kevesebbet fog ajánlani annál, mint amennyit legfeljebb hajlandó volna fizetni (mégpedig annak fényében, hogy szerinte mások mennyit fognak ajánlani), azt is bizonyította, hogy a negyedik típusban viszont az „igazmondás” az optimális stratégia, vagyis ha valaki a legmagasabb összeggel licitál, amelyet az adott tárgy valójában megér neki (szemben a szerkezetileg ezzel analóg angol árveréssel, ahol a győztes licit nem szükségszerűen a nyertes licitáló lehetséges legmagasabb ajánlata). Más szóval, a Vickrey-aukció, vagyis amikor a győztes a legmagasabb licit a második legmagasabb áron, úgynevezett Pareto-hatékony eloszláshoz vezet, tehát már nem növelhető a kimenet valamelyik szereplő számára való hasznossága úgy, hogy azzal valaki másé ne csökkenne.²⁷

A *Hermann und Dorothea* eladását már többször vizsgálták a Vickrey-aukció megelőlegezésként. Jóllehet csak egyetlen kiadó licitált, a Goethe által kikötött minimum ár (*reserve price*) megfeleltethető egy második zárt licitnek, még ha az nem egy másik vásárlótól (kiadótól), hanem az eladótól (szerzőtől) érkezett is, s a maga győztes licitje után Viewegnek ezt a második árat kellett megfizetnie.²⁸ (Az analógia persze nem tökéletes, hiszen bár Goethe csakugyan azt kötötte ki, hogy a második legmagasabb ajánlaton, vagyis a sajátján adja el a műve kéziratát, végül két egyforma licit mellett is létrejött az üzlet.) A fenti tipológia felől nézve tehát Goethe itt olyan eljárást választott műve értékesítésére, amelyben a kiadó számára az volt az optimális stratégia, ha a valódi fizetési hajlandósága szerinti legmagasabb összeggel licitál. Moldovanu és Tietzel elemzése szerint Goethe ezzel „bevétel-maximalizálásra” törekedett, de nem elsősorban az elérhető ár tekintetében, hanem arra nézve, hogy mérsékelje a művétől várható haszon tekintetében közte és Vieweg, vagyis eladó és a vevő, szerző és kiadó közt meglévő „információs aszimmetriát”.²⁹ (Ezt az aszimmetriát az is erősítette, hogy a kor szerzői jog nélküli, kalózkidadásokkal előtört könyvpiacán a kiadónak sem érdeke, sem kötelessége nem volt elárulni a szerzőnek, hány példányban adta el a művét, ahogy általában saját későbbi utánnomásairól is hallgatott, mivel ha az első kiadás elfogyott, a szerző újra eladhatta a szövegét.³⁰)

Eszerint tehát Goethe azért kötötte ki a *second price* árverési formát, mert így akarta kitudni, mekkora volna a legmagasabb ár, amelyet a kézírata megér a

²⁶ William VICKREY, *Counterspeculation, Auctions, and Competitive Sealed Tenders*, *The Journal of Finance*, 1961/1, 14–15, 20–21.

²⁷ Vö. VICKREY, *i. m.*, 23.

²⁸ Vö. Benny MOLDOVANU, Manfred TIETZEL, *Goethe's Second-Price Auction*, *Journal of Political Economy*, 1998/4, 854–859. Lásd még: TIETZEL, *i. m.*, 17–20.

²⁹ MOLDOVANU, TIETZEL, *i. m.*, 855–856.

³⁰ HAGEN, *i. m.*, 13–14.

könyvkereskedő számára. Ha ugyanis egy „naiv, egyszeri bevétel-maximalizálás” jegyében kér egy bizonyos összeget, amit aztán a vevő vagy elfogad, vagy nem, akkor nem tud meg semmit műve Vieweg által becsült kereskedelmi értékéről, amely információnak, gondolhatta, jó hasznát veheti jövőbeli tárgyalások alkalmával – akár Vieweggel, akár másokkal. Ennek az aukciós formának továbbá az az előnye is megvolt, hogy amennyiben az üzlet nem jön létre, Vieweg nem értesül arról, hogy Goethe maga egyébként mennyire taksálja a művét (hiszen alacsonyabb ajánlat esetén az ő borítékját nem nyitják ki). Böttigernek köszönhetően persze ez a stratégia összeomlik, s jóllehet ez nem befolyásolta, hogy Goethe végül mekkora összeghez jutott, de az üzlet eredményeként tulajdonképpen nem Vieweg valódi hajlandóságának, hanem saját minimális elvárásának megfelelő összegben állapodtak meg.

Az „utolsó kéz” kiadás esete szerkezetileg a zárt licites árverésnek, vagyis Vickrey harmadik aukció-típusának felel meg. Több tucatnyi könyvkereskedő a többiek licitjét nem ismerve tette meg a maga ajánlatát, azt feltételezve, hogy a legmagasabb ajánlott ár lesz a győztes. Ugyanakkor Goethe, hosszas mérlegelés után, végül nem a legmagasabbat választja, hanem a hozzá legközelebb álló licitáló, Cotta ajánlatát. Ráadásul miközben a nyilvánosságban folyik egyfajta árverés, Goethe és Cotta tulajdonképpen *tárgyalnak*. S egy tárgyalás más stratégiák mentén zajlik, mint egy árverés. Nyomós érvek szólnak amellett, hogy az eladó számára a nyílt versenyztetés mindig jövedelmezőbb, mivel egy zártkörű tárgyalás előnyei (például, hogy a kevesebb résztvevő miatt könnyebb kézben tartani) csekélyebbek a piac szélesítésének árfelhajtó erejénél; vagyis az eladó számára a minél nagyobb árverés (*auction*) mindig jobb kimenetet eredményez, mint a legügyesebben lefolytatott tárgyalás (*negotiation*).³¹ Az „utolsó kéz” kiadás jogáért folyó nyílt verseny csakugyan kitermelt nagyon magas ajánlatokat, kétszer olyan magasat is, mint Cottáé. S Goethe ugyan nem ezek valamelyike mellett döntött, de a párhuzamosan futó informális árverésnek megvolt a lélektani hatása a Cottával folytatott tárgyalásaira is, hiszen vélhetően magasabb összegben állapodtak meg, mint tették volna enélkül. Vagyis Goethe mindkét mechanizmus (tárgyalás és árverés) előnyeit – kontroll és bizalom egyfelől, a lehetséges piaci ajánlatok szóródásának felmérése és árfelhajtás másfelől – kihasználta.

A Goethe által választott értékesítési módnak az az előnye is megvolt, hogy a kiadó nem húzhatta a végtelenségig a licitálást, mert ezzel azt kockáztatta, hogy a könyvkereskedelem sajátos ritmusát tekintve kicsúszik az időből. Viewegnek az 1798-as almanachot legkésőbb az 1797-es őszi vásárra ki kellett hoznia, Cotta pedig tudhatta, hogy amennyiben nem adja ki belátható időn belül az „utolsó kéz” kiadást, akkor az előző, szintén általa megjelentetett összkiadás kifutásával az utánnomók fogják kihasználni a piaci jelenlét hiányát.³² Felemás a mérlege viszont a közvetítők bevonásának.

³¹ Vö. Jeremy BULOW, Paul KLEMPERER, *Auctions Versus Negotiations*, *The American Economic Review*, 1996/1, 180–194.

³² A licit elhúzódsáról, mint a vevő költségnövekedéséről lásd TIETZEL, *i. m.*, 12.

Eltérően a majd csak a 19. század végére hivatássá váló „irodalmi ügynök” figurájától, az ezekben a tárgyalásokba beléptetett – vagy kéretlenül belépő – harmadik szereplők nem álltak Goethével üzleti viszonyban.³³ Közreműködésük segíthette egy számára is előnyös üzlet megkötésében (mint Schiller vagy Boiserée esetében), de gyengíthette is a pozícióját (mint Böttiger esetében).³⁴

Könyvek vagy kéziratok árverésre bocsátása régóta megszokott eleme a kulturális kereskedelemnek. Jóval szokatlanabb (én nem tudok hasonló esetről), ha valaki egy műve megjelentetésének vagy összes művei kiadásának a jogát bocsátja árverésre. Az önárverés ötletét Goethe saját aukciós tapasztalataiból is meríthette, hiszen éppen az 1790-es évek derekától lesz gyakori résztvevője különböző műkincs-árveréseknek. Festmények, rajzok, rézkarcok, érmék mellett így igyekezett megszerezni saját műveinek a könyvtárából hiányzó kiadásait is – a *Római karnevál* első kiadásáért például egy árverésen hat tallért ajánlott, de nem sikerült megkapnia.³⁵ Tudható, hogy Goethe úgy licitált ezeken az (elsősorban lipcsei) aukciókon, hogy személyesen nem volt jelen.³⁶ Ami talán azért volt lehetséges, mert ezek a távolból látogatott aukciók némelyike is már a *second price* modell valamilyen változatát alkalmazta (így adva esetleg ötletet a *Hermann und Dorothea* értékesítésére) – ahogy a 19. századi bélyegárverések is ezt a módszert használták, hogy az előzetesen levélben licitáló vevők is egyenlő feltételek mellett vehessenek részt a versenyben.³⁷

A régiség- vagy műkincs-kereskedelemben azért gyakori az árveréses forma, mert ezen a piacon egyedi darabok cserélnek gazdát, amelyek árát minden egyes tranzakcióban újra és újra meg kell állapítani.³⁸ Ezzel szemben egy irodalmi műnek a

³³ Az irodalmi ügynöki hivatás létrejöttéről lásd Mary Ann GILLIES, *The Professional Literary Agent in Britain, 1880–1920*, Toronto – Buffalo – London, University of Toronto Press, 2007.

³⁴ Egy kalkuláció szerint a *Hermann und Dorothea* esetében alkalmazott, elvileg nagyobb relatív profitot ígérő Vickrey-aukció végül arányaiban csekélyebb hasznot hozott Goethének, mint a (stratégiailag kevésbé hatékonynak tartott) „tárgyalás” útján értékesített összkiadás. Az előbbi esetben az 1000 talléros honorárium az első kiadás hatezer kötete után számított kiadói profit negyedét tette ki, az „utolsó kéz” kiadásért fizetett 60 ezer tallérral szemben viszont Cotta cégének bevétele az első tizenkét évben legfeljebb 70 ezer tallér lehetett. Vö. MOLDOVANU, TIETZEL, *i. m.*, 857–858; TIETZEL, *i. m.*, 22–23. Goethe életében a *Hermann und Dorothea* volt a legnépszerűbb műve, s a későbbiekben Vieweg – a szerző beleegyezése nélkül – további kiadásokat is megjelentetett, 1830-ig összesen mintegy 20 ezer példányban, amellel, hogy tucatnyi kalózkiadás is forgalomba került. Vö. HAGEN, *i. m.*, 33–34.

³⁵ Vö. ECKERMAN, *i. m.*, 586.

³⁶ Vö. KLAUSS, *i. m.*, 186–198; KLAUSS, *Goethe als Sammler und Erblasser = Goethe und das Geld: Der Dichter und die moderne Wirtschaft*, hg. Vera HIERHOLZER, Sandra RICHTER, Frankfurt, Freies Deutsches Hochstift, 2012, 233–239. Arról, hogy Goethe miként használta ezekhez az aukciós beszerzésekhez (ahogy honoráriumai átutaltatásához is) a kor pénzügyi infrastruktúráját, vagyis frankfurti és weimari bankházak közvetítését lásd Ralf BANKEN, Wilfried FORSTMANN, *Netzwerke. Goethe und die Bankiers seiner Zeit = Goethe und das Geld, i. m.*, 143–144.

³⁷ Vö. David LUCKING-REILEY, *Vickrey Auctions in Practice: From Nineteenth-Century Philately to Twenty-First Century E-Commerce*, *The Journal of Economic Perspectives*, 2000/3, 183–192.

³⁸ Vö. Ralph CASSADY JR., *Auction and Auctioneering*, Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 1967, 20.

piaci terjesztés előtti, vagyis a terjesztés jogáért való aukciós értékesítése azért sajátos helyzet, mert egy még meg sem jelent mű kéziratának nem történeti jelentőségéből fakadó szimbolikus értéke van – mint például egy-egy klasszikus mű vagy szerző árverésre bocsátott kéziratának –, hanem (voltaképp még ismeretlen) piaci értéke. Árverésen megszerzett műtárgyakat, régi könyveket vagy kéziratokat gyakran adnak tovább azonnal másoknak. A *Hermann und Dorothea* és az „utolsó kéz” kiadás esetében viszont a vevő, vagyis a könyvkiadó, nem egyszerűen továbbértékesítette az árverésen megszerzett kéziratot, hanem maga készített piaci terméket belőle. Úgy is mondhatnánk, hogy nem nemesfémeket, hanem bányászati jogot vásárolt.

Habitus, haszon, információ

Akár árverésen, akár tárgyalás útján kívánunk értékesíteni valamit, az értelemszerű cél, úgy tűnhet, egyaránt a legmagasabb ár elérése. Goethe önárveréseit elemezve viszont érvelhetni úgy is, hogy egyik esetben sem (*homo oeconomicus* módjára) a lehető legnagyobb anyagi hasznot kereste, hanem annak az arisztotelészi eszménynek a jegyében járt el, miszerint a gazdagság nem önmagáért való, hanem valami másnak, nevezetesen a „jó élet” megteremtésének az eszköze.³⁹ Arisztotelész a *Politika* első könyvében a háztartást (*oikos*) tekinti természetes gazdasági egységnek, amelynek célja az élet szükségleteinek a biztosítása (*oikonomikê*); ezzel ellentétben a merő pénzszerzésért való gyarapodás (*chrêmatistikê*) természetellenes (1257b27–30). A „háztartásnak” ez az eszménye élt tovább Goethe hivatalnoki pályája idején a német kisállamok, köztük a weimari hercegség gazdasági adminisztrációját megszabó *kameralizmus* társadalomképében is, csúcán az uralkodóval mint gondoskodó *Hausvater*rel.⁴⁰

A Vieweggel megkötött üzlet háttéréhez csakugyan hozzátartozik, hogy Goethét 1797-től foglalkoztatta egy második itáliai utazás terve (amely végül Napóleon olasz hadjárata miatt nem valósulhatott meg), s a *Hermann und Dorothea*-ért befolyt összeget ennek a költségeire kívánta fordítani.⁴¹ Vagyis nem az elérhető legmagasabb árat akarta a kéziratáért, hanem egy bizonyos összeget egy bizonyos kiadás fedezetéül, s

³⁹ Vö. Bertram SCHEFOLD, *Goethe und die anschauliche Theorie = Goethe und das Geld, i. m.*, 85–86.

⁴⁰ A kameralizmusról átfogóan, illetve a *Hausvater* eszményéről lásd Keith TRIBE, *Governing Economy: The Reformation of German Economic Discourse, 1750–1840*, Cambridge, Cambridge University Press, 1988, 19–35. Itt érdemes utalni arra, hogy Goethe egyébként egyáltalán nem volt tájékozatlan gazdasági és pénzügyi kérdésekben. A weimari államtanács tagjaként 1776 és 1786 között ő irányította az ipari és infrastrukturális fejlesztéseket, illetve éveken át a pénzügyeket is felügyelte, s a katonai kiadások megnyirbálásával sikerült is konszolidálnia a költségvetést. Vö. Herbert HÖHNE, *Bemerkungen zu Goethes Bemühungen um eine Reform der Finanzen in Sachsen-Weimar-Eisenach (1782–1788)*, Goethe Jahrbuch, 1987, 231–252.

⁴¹ Vö. Nicholas BOYLE, *Goethe: The Poet and the Age: Volume II. Revolution and Renunciation, 1790–1803*, Oxford – New York, Clarendon Press, 2000, 466–467.

Vieweg voltaképp annak a lehetőségéért licitált, hogy ezen az áron vásárolhassa meg Goethe kéziratát, se többért, se kevesebbért. Az „utolsó kéz” kiadás esetében ugyan keményen alkudozott, ám hosszú távú, saját életén túlra tekintő megfontolások vezették: a pénzre elsősorban már nem önmaga, hanem leszármazottai számára volt szüksége. Kellően magas, de egyben megbízható ajánlatot választva igazi *Hausvater*ként viselkedett, akit nem az azonnali haszon foglalkoztat, hanem az, hogy mit hagy örökül a családi háztartásnak.⁴² (Ezért vett részt Goethe fia is, meglehetősen erőszakosan, az alkudozásban. August von Goethe azonban végül meg sem érte a teljes sorozat megjelenését, 1830-ban, két évvel apja előtt, váratlanul meghalt.)

A profit-maximalizálás vágya és a haszon arisztotelészi etikája közti feszültség visszatérően foglalkoztatta Goethét. A Cottának szóló 1812 márciusi levelében, melyben – mint a tanulmány elején idéztem – megvallja, hogy nem érti a könyvkereskedelem működését, elárul valamennyit az ebből fakadó szorongásaiból is:

nem tudom, miként kerülhetem el, hogy kár [Schade] érjen? Miként tudnám összekötni az én hasznomat az Önével? Különösen [wunderlich] érzem magam, amikor kiejtem [azt a szót, hogy] haszon [Vorthail]. Fiatalon egyáltalán nem, középkorúként pedig alig figyeltem erre, és még most sem igazán tudom, hogyan kellene megragadnom. Pedig gondolnom kell rá, ha nem akarok egy fáradtságos és visszafogott élet után eladósodva lelépni a színről.⁴³

Ebben a rövid gondolatmenetben szinte minden eddig érintett téma előkerül: Goethének a könyvkereskedelemmel és általában az üzlettel kapcsolatos bizonytalansága, a profit iránti modern vágyak és a jó színvonalú, de adósságtól mentes élet klasszikus eszményének a feszültsége. A hangsúlyozottan arisztokratikus idegenkedés a „haszon” fogalmától Goethe jellegzetes parvenü gesztusainak egyike, aminél valószínűsabbnak hat érdeklődése a kereskedő és saját hasznának együttes érvényesülése iránt. Vagyis, hogy azt firtatja, hol lehet az a pont, ahol (még és már) mindketten jól járnak, s a nyereséget méltányosan (tehát nem a másikat kihasználva) osztják meg.

Ehhez a dilemmához tér vissza Goethe az „utolsó kéz” kiadásra vonatkozó megállapodás létrejöttékor is. A tanulságokat összegezve, s talán engesztelésül is a tárgyalások során mutatott vehemenciájáért, ezt írja Boisserée-nek (s rajta keresztül

⁴² Követve a hagyományos polgári szokást, Goethe pontos könyvelést vezetett kiadásairól és bevételeiről, jóllehet egész életében hajlamos volt a túlköltekezésre. Vö. Dieter HEIN, *Goethe und die Bürgerliche Haushaltführung um 1800 = Goethe und das Geld, i. m.*, 226–231. Utolsó éveiben ugyanakkor egyesek szemében a neveltségességig szigorú családi háztartást vitt; Schiller sógornőjét, a regényíró Caroline von Wolzogen idézve 1830-ból: „Ich mußte lachen über die Pedanterie, womit er jetzt die Wirtschaft treibt” („Nevetnem kell azon a pedantérián, amellyel most gazdaságát vezeti.”) *Goethes Gespräche: Gesamtausgabe*, Vierter Band, Leipzig, F. W. v. BIEDERMANN, 1910, 316.

⁴³ Goethe – Cottának, 1812. március 17. = WA, IV, Bd. 22, p. 298–299.

Cottának): „a kiadó minden esetben pontosan tudja, hogy mi mekkora hasznot hajt neki és családjának, a szerző ellenben mindig teljesen a sötétben tapogatózik [im Dunkeln ist]”⁴⁴

Amellett, hogy túlbecsüli a kiadó bizonyosságát a várható nyereségről, Goethe itt a piac működésének lényegi problémájára tapint rá, nevezetesen az információk egyenlőtlen és egyenetlen eloszlására vásárlók és eladók viszonylatában. A szabadpiac apológiája szerint az önszabályozó árrendszer automatikusan kellő mennyiségű „tudást” terít szét a társadalomban ahhoz, hogy az árak várható irányával kapcsolatosan ki-ki racionális döntést hozhasson.⁴⁵ Ezzel szemben az aukcióelméletek pontosan az eladói és vevői stratégiákat egyaránt meghatározó, kiiktathatatlan információhiányt modellezik.⁴⁶ Innen nézve Goethe árverései sem mutatnak meg mást, mint magának a bizonytalanságnak a konstitutív szerepét a piaci cserében. (Amely bizonytalanságot az ő esetében az is fokozza, hogy művei eladásakor eszmei és anyagi értékek metszéspontján kereskedik.) Az aukciós értékesítés tehát úgy idegen a könyvkiadás (akkori és mai) gyakorlatától, hogy eközben éppen magát a piac logikáját vonja kérdőre. Goethe önárverései ebben a tekintetben akár afféle könyvkereskedelmi metapéldázatoknak is tekinthetőek.

Goethének aligha voltak kétségei saját szellemi értéke felől – ahogy Schiller írta: „jól ismeri saját értékét és sokra becsüli önmagát” (seinen Werth ganz kennt und sich selbst hoch taxiert).⁴⁷ Nem lehetett viszont bizonyos abban, hogy ez az érték, ha áruba bocsátja, pénzben miként fejezhető ki. A Vieweggel folytatott miniaukciónak csakugyan lehetett az a járulékos célja, hogy megismerje saját piaci árfolyamát. Az „utolsó kéz” kiadás esete viszont inkább azt példázza, hogy a licitálók körének szélesítése (s ezzel több kereskedői vélemény begyűjtése) nem csökkenti, hanem éppenséggel tovább növeli a bizonytalanságot. Információból, vagyis ajánlatból itt már túlságosan is sok állt Goethe rendelkezésére. S ezek szélsőséges különbségei arra mutattak rá, hogy a kiadók éppannyira (Goethe önmagára vonatkozó megfogalmazásával élve) a „sötétben tapogatóztak”, mint maga a szerző. A kiadók saját, ugyancsak vágyak és félelmek, illetve az árverés versenypsichózisa által is meghatározott kalkulációi ugyanolyan bizonytalanul viszonyultak a piachoz, amilyen bizonytalanul a szerző viszonyult hozzájuk. Információs aszimmetria tehát nem csupán Goethe és a kiadók között állt fenn, hanem a kiadók és a termék iránti várható kereslet, vagyis az áru piaci jövője között is. (Abban persze, hogy Cotta az összes licitnek nagyjából a közép-arányosát ajánlotta, lehetséges a lehetőségek helyes felmérését látni.)

⁴⁴ Goethe - Sulpiz Boisserée-nek, 1826. január 12. = WA, IV, Bd. 40, 240–241.

⁴⁵ Hayek 1945-ös klasszikus esszéje érvel így mellett, hogy a piac hatékonyabb és igazságosabb bármely központi ármegállapító hivatalnál. Vö. Friedrich HAYEK, *The Use of Knowledge in Society* = F. H., *Individualism and Economic Order*, Chicago, University of Chicago Press, 1948, 77–91.

⁴⁶ A piac Hayek által sugallt hatékonysága ellen: R. Preston McAFFEE, John McMILLAN, *Auctions and Bidding*, *Journal of Economic Literature*, 1987/2, 699–700.

⁴⁷ Lásd az első lábjegyzetet.

Az aukciók problémájának ez a kölcsönös információhiány a kulcsa. Egyfelől igaz lehet, hogy az eladó azért választja az árveréses formát (ahelyett, hogy egy meghatározott összeget kérne), mert nem tudja, hogy potenciális vevői számára az árja mennyit is ér meg. De voltaképp a licitálók maguk sem tudják, hogy az, amire licitálnak, mennyit ér nekik maguknak. Ahogy az ajánlattevők végső licitálási hajlandósága (vagyis az áru számukra való értékéről előzetesen kialakított vélemény) csak az árverés lezárultával derül ki, úgy az áru tulajdonképpeni értékét is csak az árulja el, utólag, akár évek múltán, hogy mit lehetett kinyerni belőle. A tényleges eladási számok a kiadók (mint viszonteladók) várakozásaira pozitív és negatív értelemben is rácsfolhatnak. Ugyancsak a kontingenciát növeli, hogy ugyanaz a vevő más és más aukciótípusban várhatóan másként és másként licitál. (Az „utolsó kéz” kiadás esetében, mint láttuk, Cotta az árverési láz hatására elsőre egy mindenkit láthatlanban túllicitáló ajánlatot tesz, de amikor Gothével áttérnek a tárgyalásra, már sokkal visszafogottabb.) S ami talán még fontosabb, az árverés végkimenetelét, sőt, magának az üzletnek a jövedelmezőségét maguknak a licitálóknak a kiléte is befolyásolja. Hiszen mivel a kiadók „értékesítési képessége” (reselling ability) különbözik, ezért az árverésen vevőre talált, majd a könyvpiacra továbbértékesített termék végső piaci hozama, s így kereskedelmi értéke, voltaképpen azon is múlik, hogy történetesen ki nyerte az árverést.⁴⁸ (Cotta valamit kihozott az „utolsó kéz” kiadásból; más talán kevesebb, talán több sikerrel járt volna.)

Ahogy egy irodalmi alkotás szellemi megítélésében sem számíthatni közmegegyezésre (vagy e megegyezés időtlenségére), a piac sem egyértelmű értékelésekkel dolgozik. Egy mű kereskedelmi értéke nem csupán időben változhat, hanem kereskedőnként és az értékesítési forma szerint is más és más lehet. Irodalmi önaukcióival Goethe az írói önértékelés és a piaci értékelés szembesítésére tett kísérletet, de e kísérletek szükségképpen sikertelenek maradtak. A könyvpiac ugyanis nem mennyiségileg egyértelműsíti (vagyis számszerűsíti, s ezzel degradálja) a szellemi alkotás összetett minőségét, hanem csupán átfordítja a szellemi értékelés megfoghatatlanságát a kontingenciák egy másik, nem kevésbé spekulatív dimenziójába. Talán maga Goethe is erre utalt, amikor a rézkarc-aukciókat „művészeti sorsjátéknak” (Kunstlotterie) nevezte.⁴⁹

A haszonelvű idealista

Goethe visszatérően bírálta a kultúra elüzletiesedését, ám ezekben az ítéleteiben mindig volt valamennyi önellentmondás. 1797-ben (vagyis a Vieweggel kötött szerződés idején) egyfelől azt jósolja, hogy az ipari termelés és a forgalmazás felgyorsulása

⁴⁸ Az aukciós adásvételek érték-kontingenciájáról a fenti szempontokat lásd MCAFEE, McMILLAN, *i. m.*, 704–716.

⁴⁹ Goethe – Johann Heinrich Meyernek, 1818. március 26. = WA, IV, Bd. 29, 107.

a „művészet számára a teljes hanyatlást készíti elő”,⁵⁰ másfelől pontosan ebben az időszakban veti bele magát ő is az aukciós műtárgy-kereskedelembé. Az „utolsó kéz” kiadás körüli hercehurca idején azt fejtegeti, hogy „a vagyon és a sebesség” (Reichthum und Schnelligkeit) eszményítésével „középszerű kultúra lesz általános-sá” (eine mittlere Cultur gemein werde),⁵¹ néhány évvel később viszont éppen az itt emlegetett modern kommunikációs és szállítóeszközök (vasút, gőzhajó, gyorsposta) szerepét fogja méltatni a nemzeti kultúrák közti érintkezés, vagyis a „világirodalom” előmozdításában.⁵²

Ugyanebben az időszakban Goethe többször hangsúlyozza az önérdek és a haszon szerepét a kulturális vállalkozásokban: a weimari színház állami szubvenciója kapcsán mutat rá, hogy hatékony igazgatás csak akkor várható, ha „személyes előnyök vagy hátrányok” forognak kockán.⁵³ S idővel nem csupán elfogadni látszott az irodalom forgalmazásának kereskedelmi kereteit, hanem esetenként magát a költői alkotást is ennek analógiájára értelmezte. Míg korábban megbélyegezte a művészet „piaci kikiáltóit” (Marktrufern), akik „minden újdonságot akkora ujjongással fogadnak, amely becsületére válnék a legkifogástalanabb remekműnek is”,⁵⁴ a *Nyugat-keleti dívánhoz* (1819) írott kommentárjai a költőt is a „kereskedő szerepében” (Rolle eines Handelsmanns) láttatják, aki saját műveinek csap hírverést.⁵⁵ A kereskedelem itt egyúttal a kultúrák közötti közvetítés metaforája: a *Díván* költője afféle vándorkereskedőként szállít egzotikus költői árucikkeket a keleti bazárból a nyugati vásárookra. Az 1820-as évek végén ez a kép tér vissza a világirodalom fogalmában, amelyet Goethe „szellemi kereskedelemként” (geistiger Handelsverkehr),⁵⁶ vagyis egyfajta „vásárként” (Markte) határoz meg, „hová minden nép elhozza a maga portékáját [Waaren]”, s a fordító kereskedőként, vagyis saját „üzlete” (Geschäft) érdekében közvetít köztük, s közben maga is „gazdagszik” (bereichert).⁵⁷ A világirodalom képzete tehát úgy lesz a humanista *Bildung* letéteményesévé, hogy annak előmozdításában Goethe elfogadja

⁵⁰ Johann Wolfgang GOETHE, *Művészet és kézművesség*, ford. TANDORI Dezső = *Antik és modern, i. m.*, 208.

⁵¹ Goethe - Karl Friedrich Zelternek, 1825. június 6. = WA, IV, Bd. 39, p. 215.

⁵² Lásd többek között: Goethe - Thomas Carlyle-nak, 1828. január 15. = *Correspondence between Goethe and Carlyle*, ed. Charles E. NORTON, London - New York, MacMillan, 1887, 57.

⁵³ „Semmi sem veszélyezteti jobban egy színház üdvét [...] mint az, hogy ha az igazgatóságot nem érinti többé személyesen a pénztár bevételeinek növekedése vagy csökkenése.” ECKERMANN, *i. m.*, 158-159.

⁵⁴ Johann Wolfgang GOETHE, *Propyläen... Bevezető*, ford. TANDORI Dezső = *Antik és modern, i. m.*, 231; *Einleitung in die Propyläen = Hamburger Ausgabe: Band XII. Schriften zur Kunst, Schriften zur Literatur, Maximen und Reflexionen*, Hamburg, Christian WEGNER, 1963, 54.

⁵⁵ Johann Wolfgang GOETHE, *Noten und Abhandlungen zum besseren Verständnis des west-östlichen Divans = Berliner Ausgabe, Band 3. Poetische Werke*, Berlin, Aufbau, 1960, 163.

⁵⁶ Johann Wolfgang GOETHE, *Thomas Carlyle: „Schiller élete”*, ford. GÖRÖG Lívია = *Antik és modern, i. m.*, 719; *Thomas Carlyle Leben Schillers aus dem Englischen; eingeleitet durch Goethe*, Frankfurt am Main, Heinrich Wilmans, 1830, vii.

⁵⁷ Goethe - Thomas Carlyle-nak, 1827. július 20., ford. GÖRÖG Lívია = *Antik és modern, i. m.*, 691; *Correspondence between Goethe and Carlyle, i. m.*, 18.

az (egyszerre anyagi és szellemi) haszonkeresés ösztönzését. Egy 1830-ból feljegyzett beszélgetés során általában is úgy foglal állást, hogy „mindenki boldogságához” (Glück des Ganzen) kinek-kinek a „saját boldogságát” kell keresnie.⁵⁸ A Thomas Carlyle Schiller-életrajza ugyancsak 1830-as német nyelvű kiadásának előszavához készített jegyzeteiben (vagyis a világirodalom fogalmának meghatározására tett legkifejtettebb kísérletében) ezt még élesebben fogalmazza meg: a vadul örvénylő világban, amelyben hogy „a maga szükségleteit kielégítthesse, az ember kénytelen közvetlenül és pillanatnyilag mások szükségleteinek kielégítéséről gondoskodni”, csak a „legtisztább és legszigorúbb egoizmus [reinste und strengste Egoismus] menthet meg minket”.⁵⁹

A haszonelvűség és a piaci szemlélet (gyakorlati vagy figuratív értelemben) tehát egyre erősebben jelen volt Goethe gondolkodásában. Ennek ellenére azonban túlzás „innovatív és sikeres irodalmi vállalkozóként” emlegetni.⁶⁰ Jelentős jövedelmei származtak irodalmi műveiből, de magasrangú hivatalnokként (1815-től államminiszter) a modern irodalmi mező alaptendenciái – vagyis a hivatásosodás és a piacosodás – csak érintőleges hatással voltak tevékenységére. Nem az irodalmi piacról élt, erre tetemes örökölt vagyona és igen magas állami fizetése (idővel egyre inkább hallgatólagos szinekúra) miatt sem szorult rá. S ezért engedhette meg magának, hogy úgy nyilatkozzon, csupán a „kisebb tehetségeket” foglalkoztatja a „haszon” (Gewinn), amelyre műveik révén szert tehetnek, ahelyett, hogy a „művészetre mint olyanra” (Kunst als solche) összpontosítanak.⁶¹

Az 1770-es években Goethe pályakezdése, mint emlékirataiban maga is felidézi, egybeesett annak a történeti átalakulásnak a kezdeteivel, amelynek során a kiadó és az író közti szinte patrónusi-kliensi kapcsolatot az (elvileg egyenrangúságot biztosító) üzleti viszony váltotta fel. Míg korábban az írást „szentségnek tekintették, s már-már szimóniának fogták fel, ha ezért valaki honoráriumot kért vagy fogadott el”, illetve a vásárlók maguk is úgy gondolták, hogy „nem is a könyvet kell megfizetni, hanem a szerzőnek ez alkalommal meghálálni a haza szolgálatában szerzett érdemeit”,⁶² inentől maga az írói tevékenység is egyre erőteljesebben integrálódik a kereskedelem világába. Pályája legelején, mint Goethe ugyanitt írja, nem is kívánta verseit kiadatni, mivel irtózott „a gondolattól, hogy aprópénzre váltsam költészetemet” – ám amikor értesül Christian Himburg kalózkidadásáról, azt már „rablásnak” érzi, s felháborítja,

⁵⁸ ECKERMANN, *i. m.*, 607; *Goethes Gespräche mit Eckermann*, Leipzig, Insel, 1949, 693.

⁵⁹ Johann Wolfgang GOETHE, *További megjegyzések a világirodalomról*, ford. GÖRÖG Livia = *Antik és modern, i. m.*, 722–723; *Aus dem Faszikel zu Carlyles Leben Schillers = Sämtliche Werke: Ästhetische Schriften 1824–1832, i. m.*, 867.

⁶⁰ Vö. „ein innovativer und erfolgreicher Literaturunternehmer” TIETZEL, *i. m.*, 26.

⁶¹ ECKERMANN, *i. m.*, 89; *Goethes Gespräche mit Eckermann, i. m.*, 109.

⁶² Goethe itt Klopstock magánkiadású *Deutsche Gelehrtenrepublikjät* (1774) és annak előfizetőit említi példaként: Johann Wolfgang GOETHE, *Életemből = Költészet és valóság*, ford. SZÖLLÖSY Klára, Bp., Európa, 1982, 464–465.

hogy az „orcátlan kalózkiaadó” vélhetően „szépen megszede magát szellemi kincseimen”.⁶³ Ennek a két szempontnak a feszültsége (vagy változó arányú egyensúlya) Goethe egész alkotói életútját végigkíséri. Amellett, hogy észlelte, elfogadta, sőt bizonyos tekintetben üdvözölte a piaci szemlélet térnyerését, az irodalom valóságos üzleti gyakorlatával csak élete legvégén szembesült. Negyedszázados együttműködésük során 1825 előtt soha nem fordult elő, hogy példányszámokról, raktárkészletről, pénzügyi mérlegről váltottak volna szót Cottával; s amikor Cotta megküldi számára az „utolsó kéz” kiadás előfizetőiről szóló kimutatásait, Goethe ötvenéves írói pályája során először kap képet művei kelendőségéről.⁶⁴

Innen nézve felvethető, hogy irodalmi önaukcióival Goethe azért is léphetett fel újítóan vagy kísérletezően az irodalmi piacon, mert habitusát, életformáját és társadalmi pozícióját tekintve alapvetően kívül állt azon. Még akkor is, ha egy-egy újítása az irodalmi kereskedelem későbbi rendjét vetítette előre: az „utolsó kéz” kiadás esetében, a német könyvkereskedelem történetében elsőként eléri, hogy az egyszeri, meghatározott összegű honorárium (*flat fee, Pauschalhonorar*) mellett az eladott példányok után is részesedjen a haszonból (*sales fee, Absatzhonorar*).⁶⁵ Másfelől viszont az is éppennyire jellemző, hogy ennek az üzletnek a keretét nem a modern könyvkereskedelem, hanem a kiadási privilégiumok tovább élő (kora-újkori) világa adta. Az árúja értékét nagymértékben befolyásoló terjesztési monopólium megszerzésére Goethe saját kulturális tekintélyét és közbenjárói politikai befolyását használja fel. S bár művei utolsó összkiadását szerette „nemzeti ügyként” (*National-Angelegenheit*) emlegetni,⁶⁶ de a privilégium kikövetelésében okkal láthatni a *rent-seeking* megnyilvánulását is: Goethe voltaképpen minden jogalap nélkül részesült a könyvkereskedelem érvényes jogi kereteit felfüggesztő, nagy anyagi előnnyel járó, különleges elbánásban (a bajor királyság kivételével még a privilégium kiállításának illetékét is elengedték).⁶⁷

Goethe pályája, s benne az itt tárgyalt két sajátos eset azért lehet különösen tanulságos, mert az „írói gazdálkodásnak”, mint feladatnak a létrejöttét mutatja meg. Vagyis, hogy miként kényszerül rá az irodalmi kereskedelemben való tájékozódásra egy olyan alkotó, aki életvezetését tekintve voltaképp nem szorult volna rá erre, hiszen szorosán véve (még) nem *hivatásként* üzte az irodalmat. Goethe alkotói életútja az irodalmi művek forgalmazását (s ekként társadalmi jelenlétét és hozzáférhetőségét) meghatározó folyamatok egy alapvető változásokat hozó időszakának egészen

⁶³ *Uo.*, 606.

⁶⁴ HAGEN, *i. m.*, 36–38, 54.

⁶⁵ A szerződés szerint, ahogy arra Goethe majd 1831-es végrendeletében is kitér, a lipcsei vásár után a Cotta kiadóvállalatnak minden évben kimutatást kell küldenie az „utolsó kéz” kiadásának fogyásáról. Ez akkor is teljesen újszerű volt, ha a szerződésben meghatározott tizenkét év alatt az összkiadásból végül csak 19050 példány kelt el, vagyis a húszezer példány fölött járó bónuszt a kiadónak végül nem kellett megfizetnie. Vö. HAGEN, *i. m.*, 55.

⁶⁶ Vö. UNSELD, *i. m.*, 545.

⁶⁷ TIETZEL, *i. m.*, 23–24.

átível. Így annak (máig fennálló) lehetőségeit és kényszereit egyrészt korai, képlékeny állapotukban mutatja meg, másrészt pedig bizonyos értelemben a fonákjukról, vagyis egy rendkívüli figura atipikus gyakorlatában. Goethének az irodalom és az üzlet viszonyára vonatkozó változatos és változó, egyszerre éleslátó és naiv, előremutató és idejétmúlt nézeteiben és stratégiáiban ennek az átmenetnek az ellentmondásai különösen látványosan szemlélhetők. Mely ellentmondásokat talán megint csak maga Goethe ragadta meg a legtalálóbban, amikor – Carlyle-nak a brit haszonelvűséget osztorozó tirádáira válaszul – önmagát mint „idealista utilitáriánust” (ideelle Utilitarier) határozta meg.⁶⁸

HITES SÁNDOR

tudományos főmunkatárs

ELKH, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet

hites.sandor@btk.mta.hu

Goethe and literary self-auctioning

Abstract: The paper looks at two famous cases when Goethe chose to market his works by offering them for auction: In 1797 it was his epic *Hermann und Dorothea*, in 1825 the rights for the ‘Edition of the Last Hand’ that he put up for sale in informal bidding processes. First I reconstruct the strategies that Goethe and his publishers followed in these deals (that of a *second price* or Vickrey-auction in the former, that of a sealed-bid auction in the latter case) as experiments of tackling radical uncertainty and contingency in the market evaluation of literary works. Then I analyze the ambivalences underlying Goethe’s views, both insightful and naïve, obsolete and progressive, “idealist” and “utilitarian”, on the relationship of literature and business in the light of his parallel disdain for literary commerce and the growing importance of economic tropes in his critical writings, especially in his notion of *Weltliteratur*.

Keywords: Goethe, literary commerce, auction, market uncertainty, economic tropes

DOI: 10.37415/studia/2021/3-4/289-306.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

---

⁶⁸ Goethe – Carlyle-nak, 1830. április 13. = *Correspondence between Goethe and Carlyle, i. m.*, 177.